

Η ψυχολογία του κακού: καταστάσεις που μεταμορφώνουν το χαρακτήρα

*Ο νους είναι ο δικός του τόπος, και από μόνος του
μπορεί να κάνει την κόλαση παράδεισο, τον παράδεισο κόλαση*

— John Milton, *Χαμένος Παράδεισος*

Κοιτάξτε για μια στιγμή αυτήν την εντυπωσιακή εικόνα. Τώρα κλείστε τα μάτια σας και ανακαλέστε τη στη μνήμη σας.

Το μάτι του μυαλού σας βλέπει τους πολλούς λευκούς αγγέλους που χορεύουν στους σκοτεινούς ουρανούς, ή βλέπετε τους πολλούς μαύρους δαίμονες, τους κερσφόρους διαβόλους, που κατοικούν στο φωτεινό, λευκό χώρο της Κόλασης; Σε αυτήν την οπτική απάτη του καλλιτέχνη M. C. Escher, και οι δύο απόψεις είναι εξίσου πιθανές. Μόλις αντιληφθεί κανείς τη συμφωνία ανάμεσα στο καλό και το κακό, δεν μπορεί να δει μόνο το ένα και όχι το άλλο. Σε όσα ακολουθούν, δε θα σας επιτρέψω να γυρίσετε στο βολικό διαχωρισμό της καλής και αλάνθαστης πλευράς σας, από την κακή και μοχθηρή πλευρά τους. «Είμαι ικανός να κάνω κακό;» είναι η ερώτηση που θέλω να σκέφτεστε ξανά και ξανά, καθώς ταξιδεύουμε μαζί σε άγνωστα μέρη.

Από την εικόνα του Escher προκύπτουν τρεις ψυχολογικές αλήθειες: πρώτον, ο κόσμος είναι γεμάτος τόσο από το καλό, όσο και από το κακό — ήταν, είναι, θα είναι για πάντα· δεύτερον, το όριο ανάμεσα στο καλό και το κακό είναι διαπερατό και δυσδιάκριτο· και τρίτον, οι άγγελοι είναι δυνατόν να γίνουν διάβολοι και, ίσως πιο δύσκολο να το πιστέψει κανείς, οι διάβολοι να γίνουν άγγελοι.

Μπορεί αυτή η εικόνα να σας θυμίζει την απόλυτη μετάλλαξη του καλού σε κακό, τη μεταμόρφωση του Εωσφόρου σε Σατανά. Ο Εωσφόρος, «ο φέρων το φως», ήταν ο αγαπημένος άγγελος του Θεού, μέχρι που αμφισβήτησε την εξουσία του Θεού, και ρίχτηκε στην Κόλαση, μαζί με την ομάδα των έκπτωτων αγγέλων του. «Καλύτερα να βασιλεύω στην Κόλαση, παρά να υπηρετώ στον Παράδεισο», καυχείται ο Σατανάς, ο «αντίπαλος του Θεού», στο *Χαμένο Παράδεισο* του Milton.

Στην Κόλαση, ο Εωσφόρος-Σατανάς γίνεται ψεύτης, ένας κενός απατεώνας που καυχείται, χρησιμοποιεί λόγους, σάλπιγγες και λάβαρα, όπως κάνουν σήμερα κάποιοι εθνικοί ηγέτες. Στο συνέδριο όλων των μεγάλων δαιμόνων της Κόλασης, ο Σατανάς διαβεβαιώνεται ότι δεν μπορεί να ξανακερδίσει τον Παράδεισο με καμία άμεση αναμέτρηση.¹ Ο Βελζεβούλ, όμως, ο πολιτικός του Σατανά, βρίσκει την πιο διαβολική λύση, και προτείνει να εκδικηθούν το Θεό, με το να διαφθείρουν την ανθρωπότητα, το μεγαλύτερο δημιούργημά του. Παρόλο που ο Σατανάς καταφέρνει να παρασύρει τον Αδάμ και την Εύα να δείξουν ανυπακοή στο Θεό και να οδηγηθούν στο κακό, ο Θεός ορίζει ότι με τον καιρό θα σωθούν. Τον υπόλοιπο καιρό, όμως, θα επιτρέπεται στο Σατανά να ξεγλιστράει από αυτήν την εντολή, στρατολογώντας μάγους, για να παρασύρουν τους ανθρώπους στο κακό. Οι διαμεσολαβητές του Σατανά θα γίνουν, στη συνέχεια, ο στόχος των γεμάτων ζήλο ιεροεξεταστών, που θέλουν να καθαρίσουν τον κόσμο από το κακό. Οι φρικιαστικές τους μέθοδοι όμως θα δημιουργήσουν ένα νέο είδος συστημικού κακού που ο κόσμος δεν είχε ποτέ πριν γνωρίσει.

Το αμάρτημα του Εωσφόρου είναι αυτό που οι στοχαστές του Μεσαίωνα αποκαλούσαν «*cupiditas*».* Για τον Dante, οι αμαρτίες που προέρχονται από αυτήν την πηγή είναι οι πιο ακραίες «αμαρτίες του λύκου», της πνευματικής κατάστασης όπου κάποιος έχει μέσα του μια τόσο βαθιά, μαύρη τρύπα, ώστε καμία ποσότητα εξουσίας ή χρήματος δεν μπορεί ποτέ να τη γεμίσει. Για εκείνους που πάσχουν από τη θανάσιμη ασθένεια που λέγεται *cupiditas*, οτιδήποτε υπάρχει έξω από τον εαυτό τους έχει αξία, μόνο όταν μπορούν να το εκμεταλλευτούν ή να το πάρουν μέσα τους. Στην Κόλαση του Dante, εκείνοι που είναι ένοχοι αυτού του αμαρτήματος βρίσκονται στον ένατο κύκλο, εγκλωβισμένοι στην Παγωμένη Λίμνη. Μη έχοντας νοιαστεί για τίποτα άλλο στη ζωή, πέρα από τον εαυτό τους, εγκλωβίζονται για πάντα στον παγωμένο τους εαυτό. Ο Σατανάς και οι οπαδοί του, κάνοντας με αυτόν τον τρόπο τους ανθρώπους να επικεντρώνονται μόνο στον εαυτό τους, τους κάνουν να απο-

* Η λέξη *cupiditas* είναι η αγγλική λέξη *cupidity*, που σημαίνει φιλαργυρία, απληστία, έντονη επιθυμία για πλούτο ή εξουσία πάνω σε κάποιον άλλο. Η λέξη *cupiditas* σημαίνει την επιθυμία να κάνει κανείς ίδια με τον εαυτό του ή να πάρει μέσα στον εαυτό του όλα όσα είναι «διαφορετικά» από αυτόν. Για παράδειγμα, η λαγνεία και ο βιασμός είναι είδη *cupiditas*, επειδή συνεπάγονται ότι κάποιος χρησιμοποιεί κάποιον άλλο πρόσωπο σαν αντικείμενο για να ικανοποιήσει τη δική του επιθυμία· ο φόνος για το κέρδος είναι επίσης *cupiditas*. Η *cupiditas* είναι το αντίθετο της έννοιας *caritas*, η οποία σημαίνει το να βλέπει κανείς τον εαυτό του ως μέρος ενός κύκλου αγάπης, στον οποίο κάθε ξεχωριστό άτομο έχει αξία από μόνο του, αλλά επίσης έχει αξία και από τη σύνδεσή του με κάθε άλλο άτομο. «Κάνε στους άλλους αυτό που θα ήθελες να κάνουν σε σένα» είναι μια ήπια έκφραση της *caritas*. Η λατινική έκφραση «*Caritas et amor, Deus ibi est*» είναι πιθανότατα η καλύτερη έκφραση της έννοιας «Όπου βρίσκεται η ευσπλαχνία και η αγάπη, βρίσκεται ο

στρέφουν το βλέμμα τους από την αρμονία της αγάπης που ενώνει όλα τα ζωντανά πλάσματα.

Οι αμαρτίες του λύκου κάνουν ένα ανθρώπινο πλάσμα να απομακρύνεται από τη θεία χάρη, και να ανάγει τον εαυτό του σε μοναδικό αγαθό — αλλά και σε φυλακή του. Στον ένατο κύκλο της Κόλασης, οι αμαρτωλοί, κυριευμένοι από το πνεύμα του ακόρεστου λύκου, είναι παγωμένοι σε μια αυτο-επιβαλλόμενη φυλακή, όπου ο φυλακισμένος και ο δεσμοφύλακας είναι συγχωνευμένοι σε μια εγωκεντρική πραγματικότητα.

Η ιστορικός Elaine Pagels, στη συστηματική αναζήτησή της για την προέλευση του Σατανά, μας δίνει μια προκλητική άποψη για την ψυχολογική σημασία του Σατανά ως καθρέφτη της ανθρωπότητας:

Αυτό που μας γοητεύει στο Σατανά είναι ο τρόπος με τον οποίο εκφράζει ιδιότητες που υπερβαίνουν αυτό που συνήθως αναγνωρίζουμε ως ανθρώπινο. Ο Σατανάς φέρνει στο νου κάτι περισσότερο από την απληστία, το φθόνο, τη λαγνεία και το θυμό, που ταυτίζουμε με τις χειρότερες παρορμήσεις μας, και κάτι περισσότερο από αυτό που αποκαλούμε κτηνωδία, το οποίο αποδίδει στα ανθρώπινα πλάσματα ομοιότητα με τα ζώα («κτήνη») ... Το κακό, λοιπόν, στη χειρότερή του εκδοχή, φαίνεται να εμπεριέχει το υπερφυσικό — αυτό που αναγνωρίζουμε, με ανατριχίλα, ως τη διαβολική αντιστροφή του χαρακτηρισμού του Martin Buber για το Θεό ως «ιερό άλλο».²

Φοβόμαστε το κακό, αλλά γοητευόμαστε από αυτό. Δημιουργούμε μύθους διαβολικών συνωμοσιών και καταλήγουμε να τους πιστεύουμε τόσο, ώστε να κινητοποιούμε δυνάμεις εναντίον τους. Απορρίπτουμε το «άλλο» ως διαφορετικό και επικίνδυνο, επειδή είναι άγνωστο, και όμως μας συναρπάζει να παρατηρούμε σεξουαλικές παρεκτροπές και παραβιάσεις των ηθικών κανόνων από εκείνους που δεν ανήκουν στο είδος μας. Ο καθηγητής των θρησκευτικών επιστημών David Frankfurter κλείνει την έρευνά του πάνω στο ενσαρκωμένο κακό, εστιάζοντας στην κοινωνική κατασκευή αυτού του διαβολικού άλλου.

[Η] κατασκευή του *κοινωνικού* «άλλου» ως κανίβαλου-άγριου, δαίμονα, μάγου, βρικόλακα ή ως ένα μίγμα όλων αυτών, προέρχεται από ένα σταθερό ρεπερτόριο συμβόλων αντιστροφής. Οι ιστορίες που λέμε για ανθρώπους που βρίσκονται στο περιθώριο παίζουν με την αγριότητα, τα ακόλαστα έθιμα και τα τερατουργήματά τους. Την ίδια στιγμή, ο τρόμος και η ευχαρίστηση μαζί, που αντλούμε από το να παρατηρούμε αυτήν την ετερότητα — συναισθήματα που επηρέασαν τη βαρβαρότητα των αποίκων, των ιεραποστόλων και των στρατών που μπήκαν στις χώρες αυτών

των «άλλων» — αναπόφευκτα μας επηρεάζουν επίσης στο επίπεδο της ατομικής φαντασίας.³

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ: ΑΓΓΕΛΟΙ, ΔΙΑΒΟΛΟΙ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΥΠΟΛΟΙΠΟΙ ΚΟΙΝΟΙ ΘΝΗΤΟΙ

Το βιβλίο *Η επιρροή του Έωσφόρου* είναι η προσπάθειά μου να κατανοήσω τις διαδικασίες της μεταμόρφωσης που συμβαίνουν, όταν καλοί ή συνηθισμένοι άνθρωποι κάνουν άσχημα ή κακόβουλα πράγματα. Θα ασχοληθούμε με το βασικό ερώτημα «Τι κάνει τους ανθρώπους να παραστρατούν ηθικά;». Αντί να καταφύγουμε, όμως, σε μια παραδοσιακή θρησκευτική δυαρχία του καλού και του κακού, της υγιούς φύσης και της εκφυλιστικής ανατροφής, θα εξετάσουμε πραγματικούς ανθρώπους που είναι απασχολημένοι με τα καθήκοντα της καθημερινής ζωής και απορροφημένοι από τη δουλειά τους, που επιβιώνουν μέσα σε μια συχνά ταραχώδη δοκιμασία της ανθρώπινης φύσης. Θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τη φύση των μεταλλάξεων του χαρακτήρα τους, όταν έρχονται αντιμέτωποι με ισχυρές δυνάμεις της κατάστασης.

Ας ξεκινήσουμε με έναν ορισμό του κακού. Ο δικός μου είναι ένας απλός ορισμός, βασισμένος στην ψυχολογία: *Το κακό συνίσταται στο να φέρεσαι σκόπιμα με τρόπους που βλάπτουν, κακοποιούν, εξευτελίζουν, απανθρωποποιούν ή καταστρέφουν αθώους — ή στο να χρησιμοποιείς την εξουσία και τη συστημική σου δύναμη, για να ενθαρρύνεις ή να επιτρέπεις σε άλλους να το κάνουν για λογαριασμό σου.* Εν συντομία, σημαίνει «να ξέρεις καλύτερα, αλλά να κάνεις το χειρότερο».⁴

Τι κάνει την ανθρώπινη συμπεριφορά να λειτουργεί; Τι καθορίζει την ανθρώπινη σκέψη και δράση; Τι κάνει κάποιους από εμάς να ζούμε ηθικές, ενάρετες ζωές, ενώ άλλοι μοιάζει να γλιστρουν εύκολα στην ανηθικότητα και το έγκλημα; Αυτό που σκεφτόμαστε για την ανθρώπινη φύση βασίζεται στην υπόθεση ότι στον καλό ή στον κακό δρόμο μάς οδηγούν *εσωτερικές επιρροές*; Μήπως δίνουμε ελάχιστη προσοχή στις *εξωγενείς επιρροές* των σκέψεων, των συναισθημάτων και των πράξεών μας; Μέχρι ποιου σημείου είμαστε πλάσματα της κατάστασης, της στιγμής, του όχλου; Υπάρχει κάτι που έκανε ποτέ κάποιος για το οποίο είστε απολύτως βέβαιοι ότι δε θα μπορούσατε ποτέ να αναγκαστείτε να κάνετε;

Οι περισσότεροι κρυβόμαστε πίσω από εγωκεντρικές προκαταλήψεις που δημιουργούν την ψευδαίσθηση ότι είμαστε ιδιαίτεροι. Αυτές οι συμφεροντολογικές προστατευτικές ασπίδες μάς επιτρέπουν να πιστεύουμε ότι καθένας από εμάς βρίσκεται πάνω από το μέσο όρο σε κάθε δοκιμασία ακεραιότητας. Πολύ συχνά απενίζουμε τα αστέρια μέσα από τους χοντρούς φακούς της προσωπικής ασφάλειας, όταν θα έπρεπε να κοιτάζουμε επίσης την ολισθηρή πλαγιά κάτω από τα πό-

δια μας. Τέτοιες εγωκεντρικές προκαταλήψεις τις βρίσκει συνήθως κανείς σε κοινωνίες που ενθαρρύνουν τον προσανατολισμό προς την αυτονομία, όπως οι ευρωπαϊκοί και αμερικανικοί πολιτισμοί, και λιγότερο σε συλλογικά προσανατολισμένες κοινωνίες, όπως στην Ασία, την Αφρική και τη Μέση Ανατολή.⁵

Στη διαδρομή του ταξιδιού μας μέσα από το καλό και το κακό, θα σας ζητάω να σκέφτεστε τρία ζητήματα: πόσο καλά γνωρίζετε πραγματικά τον εαυτό σας, τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία σας· αν η αυτογνωσία σας προέρχεται από την εξέταση της συμπεριφοράς σας σε οικείες καταστάσεις ή από την έκθεσή σας σε εντελώς νέα περιβάλλοντα, όπου δοκιμάζονται οι παλιές σας συνήθειες· με το ίδιο πνεύμα, πόσο καλά γνωρίζετε στ' αλήθεια τους ανθρώπους με τους οποίους αλληλεπιδράτε καθημερινά: την οικογένειά σας, τους φίλους, τους συνεργάτες και τον/την εραστή/ ερωμένη σας. Μια θέση του βιβλίου αυτού είναι ότι οι περισσότεροι γνωρίζουμε τους εαυτούς μας μόνο μέσα από τις περιορισμένες εμπειρίες μας σε γνωριμες καταστάσεις, οι οποίες αφορούν κανόνες, νόμους, τακτικές και πιέσεις που μας περιορίζουν. Πηγαίνουμε στο σχολείο, στη δουλειά, για διακοπές, σε πάρτι· πληρώνουμε τους λογαριασμούς και τους φόρους, χωρίς διακοπή. Τι γίνεται όμως όταν είμαστε εκτεθειμένοι σε εντελώς καινούρια και άγνωστα περιβάλλοντα, όπου οι συνήθειές μας δεν είναι αρκετές; Ξεκινάτε μια νέα δουλειά, πηγαίνετε στο πρώτο ραντεβού με κάποιον που γνωρίσατε μέσω υπολογιστή, γίνετε μέλος μιας αδελφότητας, συλλαμβάνετε, κατατάσσετε στο στρατό, γίνετε μέλος μιας αίρεσης ή γίνετε εθελοντές για ένα πείραμα. Όταν οι βασικοί κανόνες αλλάζουν, ο παλιός σας εαυτός μπορεί να μη λειτουργήσει, όπως θα περιμένατε.

Σε όλη την πορεία του ταξιδιού μας θα ήθελα να κάνετε συνεχώς το ερώτημα «Κι εγώ το ίδιο;», καθώς θα συναντάμε διάφορες μορφές του κακού. Θα εξετάσουμε τη γενοκτονία στη Ρουάντα, τις μαζικές αυτοκτονίες και φόνους των οπαδών του Ναού του Λαού, στη ζούγκλα της Γουιάνα, τη σφαγή του My Lai στο Βιετνάμ, τη φρίκη των στρατοπέδων συγκέντρωσης των Ναζί, τα βασανιστήρια από τη στρατιωτική και την πολιτική αστυνομία, σε όλο τον κόσμο, και τη σεξουαλική κακοποίηση ενοριτών από καθολικούς ιερείς, και θα αναζητήσουμε τη συνεκτική γραμμή στη σκανδαλωδώς αθέμιτη συμπεριφορά των στελεχών των εταιρειών Enron και WorldCom. Τέλος, θα δούμε πώς ορισμένα κοινά στοιχεία όλων αυτών των δεινών χαρακτηρίζουν επίσης τις κακοποιήσεις, που αποκαλύφθηκαν πρόσφατα, πολιτών που κρατούνται στη φυλακή του Αμπού Γκράμπ στο Ιράκ. Ένα ιδιαίτερα σημαντικό κοινό στοιχείο που συνδέει αυτές τις φρικαλεότητες θα προκύψει από ένα σύνολο ερευνών στην πειραματική κοινωνική ψυχολογία, συγκεκριμένα από μια μελέτη που έγινε γνωστή ως το Πείραμα της Φυλακής του Στάνφορντ.

Κακό: αμετάβλητο και εσωτερικό ή
ευμετάβλητο και εξωτερικό;

Η ιδέα ότι ένα αγεφύρωτο χάσμα χωρίζει τους καλούς ανθρώπους από τους κακούς είναι μια πηγή ανακούφισης για τουλάχιστον δύο λόγους. Πρώτον, δημιουργεί μια δυαδική λογική, στην οποία το κακό αντιμετωπίζεται με όρους ουσιοκρατικούς. Οι περισσότεροι αντιλαμβάνομαστε το κακό ως μια καθαυτό ουσία, μια ιδιότητα που είναι εγγενής σε ορισμένους ανθρώπους, και όχι σε άλλους. Οι χαλασμένοι σπόροι, στο τέλος, παράγουν χαλασμένα φρούτα, καθώς ξετυλίγεται το πεπρωμένο τους. Ορίζουμε το κακό δείχνοντας τους πραγματικά κακούς τυράννους της εποχής μας, όπως ο Hitler, ο Stalin, ο Pol Pot, ο Idi Amin, ο Saddam Hussein και άλλοι πολιτικοί ηγέτες που ενορχήστρωσαν μαζικές δολοφονίες. Πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε τα πιο συνηθισμένα, δευτερεύοντα δεινά των εμπορών ναρκωτικών, των βιαστών, των εμπορών λευκής σαρκός, εκείνων που διαπράττουν κομπίνες εναντίον ηλικιωμένων και εκείνων που ο τραμπουκισμός τους καταστρέφει την ευεξία των παιδιών μας.

Η διατήρηση αυτού του διαχωρισμού ανάμεσα στο καλό και το κακό απαλλάσσει επίσης τους «καλούς ανθρώπους» από την ευθύνη. Απαλλάσσονται ακόμα και από το να σκεφτούν τον πιθανό τους ρόλο στη δημιουργία, διατήρηση, διαίωνηση ή αποδοχή των συνθηκών που συντελούν στην παραβατικότητα, το έγκλημα, το βανδαλισμό, την παρενόχληση, τον τραμπουκισμό, το βιασμό, τα βασανιστήρια, τον τρόμο και τη βία. «Έτσι είναι ο κόσμος, και δεν μπορούν να γίνουν και πολλά για να αλλάξει, και ιδιαίτερα από 'μένα».

Μια εναλλακτική αντίληψη αντιμετωπίζει το κακό με όρους *αυξητικούς*, σαν κάτι για το οποίο είμαστε όλοι ικανοί, ανάλογα με τις συγκυρίες. Οι άνθρωποι σε κάθε στιγμή μπορεί να έχουν ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό (για παράδειγμα, ευφυΐα, περηφάνια, τιμιότητα ή κακία) σε ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Η φύση μας μπορεί να αλλάξει, είτε προς την καλή είτε προς την κακή πλευρά. Η αυξητική άποψη συνεπάγεται την απόκτηση ιδιοτήτων μέσω της εμπειρίας ή της εστιασμένης εξάσκησης, ή μέσω μιας εξωτερικής παρέμβασης, όπως το να σου προσφερθεί μια ειδική ευκαιρία. Εν συντομία, μπορούμε να μάθουμε να είμαστε καλοί ή κακοί, ανεξάρτητα από τη γενετική μας κληρονομιά, την προσωπικότητα ή την οικογενειακή κληρονομιά.⁶

Εναλλακτικές αντιλήψεις:
η προδιάθεση, η κατάσταση και το σύστημα

Παράλληλα με αυτό το ζεύγος της ουσιοκρατικής και αυξητικής αντίληψης, υπάρχει η αντίθεση ανάμεσα στην προδιάθεση και την κατάσταση ως αίτια της συμπεριφοράς. Όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με κάποια ασυνήθιστη συμπερι-

φορά, κάποιο απρόσμενο γεγονός, κάποια ανωμαλία που δε βγάζει νόημα, πώς προσπαθούμε να την κατανοήσουμε; Η παραδοσιακή προσέγγιση ήταν να προσδιορίζονται έμφυτες ατομικές ιδιότητες που οδηγούν στην πράξη: γενετική κατασκευή, χαρακτηριστικά προσωπικότητας, χαρακτήρας, ελεύθερη βούληση και άλλες προδιαθέσεις. Στην περίπτωση της βίαιης συμπεριφοράς, κάποιος ψάχνει για σαδιστικά χαρακτηριστικά προσωπικότητας. Στην περίπτωση των ηρωικών πράξεων, η αναζήτηση αφορά τα γονίδια που προδιαθέτουν προς τον αλtruισμό.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μια επιδημία πυροβολισμών κατά τους οποίους μαθητές γυμνασίου δολοφονούν και τραυματίζουν ένα σωρό άλλους μαθητές και καθηγητές συγκλονίζει τις κοινωνίες των προαστίων.⁷ Στην Αγγλία, δύο δεκάχρονα αγόρια απάγουν το δίχρονο Jamie Bulger, από ένα εμπορικό κέντρο, και τον δολοφονούν βάνανσα εν ψυχρώ. Στην Παλαιστίνη και το Ιράκ, νεαροί άντρες και γυναίκες γίνονται βομβιστές αυτοκτονίας. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πολλοί άνθρωποι προστάτευσαν Εβραίους από την αιχμαλωσία των Ναζί, ενώ γνώριζαν ότι, αν τους έπιαναν, θα σκότωναν τόσο τους ίδιους, όσο και τις οικογένειές τους. Σε πολλές χώρες, «πληροφοριοδότες» ρισκάρουν προσωπικές απώλειες, αποκαλύπτοντας αδικίες και ανήθικες πράξεις ανώτερων. Γιατί;

Η παραδοσιακή άποψη (ανάμεσα σε εκείνους που προέρχονται από πολιτισμούς που δίνουν έμφαση στην ατομικότητα) είναι να ψάξουμε μέσα για απαντήσεις — για παθολογία ή για ηρωισμό. Η σύγχρονη ψυχιατρική είναι προσανατολισμένη στην προδιάθεση. Το ίδιο συμβαίνει και με την κλινική ψυχολογία, την ψυχολογία της προσωπικότητας και την ψυχομετρία. Οι περισσότεροι θεσμοί μας στηρίζονται σε αυτού του είδους την άποψη, συμπεριλαμβανομένου του νόμου, της ιατρικής και της θρησκείας. Θεωρούν ότι η υπαιτιότητα, η ασθένεια και η αμαρτία βρίσκονται μέσα στον ένοχο, το άρρωστο άτομο και τον αμαρτωλό αντίστοιχα. Για να κατανοήσουν, αρχίζουν με τις «ερωτήσεις Ποιος» (*Ποιος* είναι υπεύθυνος; *Ποιος* το προκάλεσε; *Ποιος* θα πάρει την ευθύνη; *Ποιος* θα πάρει τα εύσημα;).

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι (όπως εγώ) τείνουν να αποφεύγουν αυτήν τη βιασύνη να κρίνουν με όρους προδιάθεσης, όταν προσπαθούν να κατανοήσουν τα αίτια ασυνήθιστων συμπεριφορών. Προτιμούν να ξεκινούν την αναζήτησή τους για νόημα κάνοντας τις «ερωτήσεις Τί ή Πώς» (*Τι* είδους συνθήκες θα μπορούσαν να έχουν συμβάλει σε ορισμένες αντιδράσεις; *Τι* είδους περιστάσεις θα μπορούσαν να εμπλέκονται στην πρόκληση της συμπεριφοράς; *Πώς* ήταν η κατάσταση από την πλευρά των δραστών;). Με άλλα λόγια, οι κοινωνικοί ψυχολόγοι ρωτούν σε ποιο βαθμό μπορούν οι πράξεις ενός ατόμου να αποδοθούν σε παράγοντες έξω από το δράστη, σε μεταβλητές της κατάστασης και περιβαλλοντικές διαδικασίες που είναι μοναδικές σε ένα δεδομένο πλαίσιο.

Η ιδιοσυγκρασιακή προσέγγιση σχετίζεται με την προσέγγιση της κατάστασης, όπως σχετίζεται ένα ιατρικό μοντέλο υγείας με ένα μοντέλο δημόσιας υγείας. Το ιατρικό μοντέλο προσπαθεί να βρει την πηγή της ασθένειας, της πάθησης ή της ανικανότητας μέσα στο άτομο που έχει προσβληθεί. Αντιθέτως, οι ερευνητές της δημόσιας υγείας υποθέτουν πως ο ξενιστής για τη μετάδοση της νόσου προέρχεται από το περιβάλλον, και δημιουργεί συνθήκες που ευνοούν την ασθένεια. Μερικές φορές, το άρρωστο άτομο είναι το τελικό προϊόν περιβαλλοντικών παθογόνων οργανισμών, οι οποίοι, αν δεν εξουδετερωθούν, θα προσβάλουν και άλλους, ανεξάρτητα από τις προσπάθειες που γίνονται, για να βελτιωθεί η υγεία του ατόμου. Για παράδειγμα, στην ιδιοσυγκρασιακή προσέγγιση, σε ένα παιδί που παρουσιάζει μια μαθησιακή δυσκολία μπορεί να δοθεί μια σειρά ιατρικών και συμπεριφορικών θεραπειών, για να ξεπεραστεί αυτό το μειονέκτημα. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, ιδιαίτερα μεταξύ των φτωχών, το πρόβλημα προκαλείται από την απορρόφηση μόλυβδου που βρίσκεται στην μπογιά που ξεφλουδίζει από τους τοίχους των διαμερισμάτων των πολυκατοικιών, και επιδεινώνεται από τις συνθήκες της φτώχειας — η προσέγγιση της κατάστασης. Αυτές οι εναλλακτικές οπτικές δεν είναι απλώς θεωρητικές παραλλαγές σε εννοιολογικές αναλύσεις, αλλά οδηγούν και σε πολύ διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης ατομικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Η οπτικότητα τέτοιων αναλύσεων επεκτείνεται σε όλους εμάς που, ως διορατικοί ψυχολόγοι, προσπαθούμε στην καθημερινή μας ζωή να καταλάβουμε γιατί οι άνθρωποι κάνουν αυτά που κάνουν, και πώς θα μπορούσαν να αλλάξουν, για να κάνουν κάτι καλύτερο. Αλλά σε έναν ατομικιστικό πολιτισμό είναι σπάνιο το άτομο που δεν έχει μολυνθεί από την ιδιοσυγκρασιακή προκατάληψη, εξετάζοντας πάντα πρώτα τα κίνητρα, τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τα γονίδια και τις ατομικές παθολογίες. Οι περισσότεροι έχουμε μια τάση τόσο να υπερεκτιμούμε τη σημασία των ιδιοσυγκρασιακών ιδιοτήτων, όσο και να υποτιμούμε τη σημασία των ιδιοτήτων της κατάστασης, όταν προσπαθούμε να κατανοήσουμε τις αιτίες της συμπεριφοράς των άλλων ανθρώπων.

Στα επόμενα κεφάλαια, θα παρουσιάσω ένα σημαντικό σύνολο αποδεικτικών στοιχείων που αντισταθμίζει την ιδιοσυγκρασιακή άποψη του κόσμου, και θα διευρύνω την εστίαση, για να εξετάσω πώς μπορεί να μεταμορφωθεί ο χαρακτήρας των ανθρώπων από την εμπλοκή τους σε καταστάσεις που απελευθερώνουν ισχυρές δυνάμεις της κατάστασης. Οι άνθρωποι και οι περιστάσεις βρίσκονται συνήθως σε μια κατάσταση δυναμικής αλληλεπίδρασης. Παρόλο που μπορεί να σκέφτεστε ότι έχετε μια σταθερή προσωπικότητα στο χρόνο και στο χώρο, αυτό είναι πολύ πιθανό να μην είναι αληθινό. Δεν είστε το ίδιο πρόσωπο, όταν εργάζεστε μόνος, όπως όταν εργάζεστε μέσα σε μια ομάδα· σε ένα ρομαντικό περιβάλλον, σε αντιδιαστολή με ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον· όταν βρίσκεστε με στενούς φίλους ή σε ένα ανώνυμο πλήθος· ή όταν ταξιδεύετε στο εξωτερικό, όπως όταν βρίσκεστε στη βάση σας.